

บทละครนอกแบบหลวง: การพินิจด้วยทฤษฎีกระบวนการแสดง

เสาวณิต วิงวอน

รองศาสตราจารย์ (ข้าราชการบำนาญ) ภาควิชาวรรณคดี

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทคัดย่อ

บทละครนอกแบบหลวงเป็นรูปแบบบทละครในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์โดยทรงนำบทละครนอกดั้งเดิมมาปรับปรุงใหม่สำหรับเล่นละครผู้หญิงของหลวง บทละครแม้จะดำเนินเรื่องอย่างรวดเร็วตามแบบแผนของละครนอก แต่มีการพรรณนารายละเอียดรวมทั้งภาษาที่เลือกสรรให้เหมาะแก่เนื้อความ ส่งผลให้กระบวนการแสดงละมุนละม่อมงดงามสมกับนักแสดงที่เป็นสตรีในราชสำนัก บทละครนอกแบบหลวงครั้งรัชกาลที่ ๒ เป็นแนวทางให้ผู้แต่งบทละครในสมัยต่อมาถือเป็นแบบอย่าง ทำให้เกิดบทละครนอกเรื่องใหม่ๆ และมีการพัฒนาการเป็นที่นิยมถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: ละครนอกแบบหลวง; วรรณคดีการแสดงของไทย; รัชกาลที่ ๒

Abstract

Lakhon Nok of the royal court is a form of Thai play in Rattanakosin period. King Rama II modified traditional *Lakhon Nok* for female dancers in the royal court. Although the plays conform to fast-paced narration of *Lakhon Nok*'s convention, they are well-versed with richly-worded details. The plays, thus, are proper for soft styles of courtly female performances. *Lakhon Nok* of the royal court in the reign of King Rama II has later become a model inspiring other *Lakhon Nok* and development of its kind until the present days

Keywords: *Lakhon Nok* of the royal court; Thai literature of the performing arts; King Rama II

ความนำ

คำว่า “ละครนอกแบบหลวง” เป็นคำที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้ ปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์ตำนานละครอิเหนา (๒๕๐๘: ๑๔๒) หมายถึง ละครนอกที่สตรีในราชสำนักเป็นผู้แสดง มีการปรับกระบวนการเล่น ทำนองร้องและวิธีรำให้ไม่เหมือนกับละครนอกที่เล่นกันในพื้นเมือง มีหลักฐานว่าเริ่มมีการแสดงครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเป็นแบบอย่างต่อมาให้แก่ละครของผู้มีบรรดาศักดิ์ตลอดจนการแสดงละครนอกในปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทละครซึ่งทรงนำมาจากบทละครนอกของเก่า ๕ เรื่อง รวมทั้งที่โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ทรงพระนิพนธ์ ๑ เรื่อง ทรงเลือกเฉพาะตอนที่เหมาะกับการเล่นละครให้ละครผู้หญิงของหลวงเล่น
อย่างไรก็ตามในทางวรรณกรรม ปรากฏบทละครที่มีลักษณะเป็นบทละครนอกแบบหลวงมาก่อนรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพียงแต่ไม่มีหลักฐานว่าเคยใช้แสดงในสมัยนั้น

บทละครของเก่า

ละครแบบดั้งเดิมของไทยเป็นละครรำ บทละครจึงมีลักษณะเป็นบทละครรำ กล่าวคือ
คำประพันธ์เป็นกลอนบทละคร ระบุจำนวนคำกลอน กำหนดเพลงหน้าพาทย์ เพลงร้อง การเจรจา
ซึ่งตัวละครต้องพูดเอง ไม่เขียนถ้อยคำไว้ในบท ในสมัยอยุธยา สมัยธนบุรี จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ละครผู้หญิงของหลวงเล่นเรื่องรามเกียรติ์
อนิรุทธ์ (อุณรุท) อิเหนา และดาหลัง ไม่ปรากฏว่าเล่นเรื่องอื่นนอกจากนี้ ส่วนละครข้างนอกซึ่งเป็น
ละครผู้ชายเล่นเรื่องนิทานพื้นบ้านแบบจกรๆ วงศ์ๆ หรือนิทานชาดก บทละครนอกของเก่าก่อนสมัย
รัตนโกสินทร์เหลืออยู่ในหอพระสมุด ๑๙ เรื่อง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,
๒๕๔๖: ๓๓๓) ได้แก่ การะเกด คาวี ไชยทัต พิรุณทอง พิมพ์สวรรค์ พิณสุริยวงศ์ นางมโนห์รา มิ่งป้า
มณีพิไชย สังข์ทอง สังข์ศิลป์ไชย สุวรรณศิลป์ สุวรรณหงส์ โสวัต ไกรทอง โคบุตร ไชยเชษฐา พระรถ และ
ศิลป์สุริยวงศ์

ตั้งแต่สมัยอยุธยาในตัวบทละครไม่บอกว่าเป็นบทสำหรับแสดงละครประเภทใด เช่น บทละคร
เรื่องนางมโนห์รา บทละครเรื่องสังข์ทอง บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฯลฯ ต้องพิจารณาจากการพรรณนา
การดำเนินเรื่องและสำนวนภาษาจะบอกแบบแผนการแสดงได้ แต่เดิมนั้นเรื่องอาจเป็นตัวกำหนดว่าใช้
แสดงละครหลวงหรือใช้แสดงละครข้างนอก ซึ่งแบบแผนการแสดงจะต่างกัน ถ้าดูตัวบทรุ่นเก่าจะเห็น
อย่างชัดเจน ตัวอย่างบทละครของเก่าซึ่งใช้แสดงละครนอก เช่น บทละครเรื่องพิรุณทอง ตอนพระ
วิษณุกรรมลงมาช่วยเนรมิตเมรุทำววิรุฬจักร (กรมศิลปากร, ๒๕๕๒: ๑๐๔) มีเนื้อความสั้นๆ ดังนี้

๑ แล้วจัดแจงแต่งองค์ทรงเครื่อง อารัมเรื่องจำรัสศรีมี
กรกุ่มมหาจินดาดี ถือหางมยุรีระเห็จไป ฯ

ฯ ๒ คำ กลม ฯ

แต่บทที่ใช้แสดงละครผู้หญิงของหลวงหรือที่เรียกว่าละครใน เช่น เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ตอนพระรามไปเฝ้าท้าวมาลีวราชที่สนามรบ (๒๕๐๖: ๖๙) มีบทสระสรง
ทรงเครื่องอย่างละเอียดว่า

โทน
๑ เมื่อนั้น พระรามบุญเรืองเฟื่องฟ้า
จึ่งชวนพระศรีอนุชา ลีลาลงสรงวารี

ทรงภูษาทาสระสประดับเครื่อง	เรือเรือรุ่งรัศรังสี
สององค์ทรงลักษณะรูจี	ต่างสีเหลืองนิลวัดถาพราย
เลิศแล้วแก้วแก้วมุกฏเก็จ	เพชรระยับทับทรวงเนติฉาย
ตาบติดสังวาลเลื่อมพราย	กระจายจรรจรเจียกเพราตา
พาหุรัดอำมรงค์ชายแครง	ศรีแสงชายไหวซ้ายขวา
ทรงศิลปศรชนวนอนุชา	โคลคลาขึ้นรถจรัส

ฯ เพลง ๘ คำ ๖

ในบทละครเรื่องพิกุลทอง พระพิชัยมุกข์ขึ้นเฝ้าท้าวสังข์ศิลป์ไชย (กรมศิลปากร, ๒๕๕๒:

๓๘) ความว่า

๑ รุ่งแจ้ง	พระอุทัยไชแสงสุริยใส
พระตื่นจากบรรทมภิรมย์ใน	เสด็จไปขึ้นเฝ้าพระบิดา ๖

ฯ ๒ คำ เสมอ ๖

แต่ในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (๒๕๑๖: ๔๙-๕๐) ตอนอิเหนาจะไปงานพระเมรุที่หมันหย้า มีเนื้อความดังนี้

๑ ครันรุ่งรางสว่างเรืองแรง	อโณทัยไชแสงแข่งไข
เสด็จจากไสยาสน์บรรทมใน	คลาไคลไปสรงคงคา

ฯ ๒ คำ ๖ เสมอ

โทน

๑ พระไชยพุ่มแก้วเพชรรัตน์	เพชรเรืองจรัสพระเวหา
เป็นพวยพู่กลั่นกระจายด้วยมาลา	มาเลศรจนาสุคนธ์ทรง
น้ำกุหลาบอาบอบปนปรุง	ปนสุวรรณเรืองรุ่งกลั่นส่ง
สนับเพลาเชิงงอนงามยง	งามยิ่งบรรจงจำหลักลาย [...]
พระเสด็จย่างเยื้องยุรยาตร	ผุดผาดเพียงเทพอดิศร
สอดฉลองพระบาทเชิงงอน	ดังจะร้อนลอยฟ้ามายืนรถ

ฯ ๒๒ คำ ๖ เสมอ

การพรรณนาในเรื่องพิกุลทองเป็นแบบรวบรัด แต่ในเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องอิเหนามีลำดับรายละเอียด ทำให้กระบวนการแสดงต่างกัน ตรงตามแบบแผนว่าละครนอกดำเนินเรื่องรวดเร็ว ส่วนละครในดำเนินเรื่องช้า ละเมียดละไม

บทละครนอกของเก่ามีการพรรณนารายละเอียดอยู่บ้างเหมือนกัน เช่น อาจมีบทชมธรรมชาติ บทอาบน้ำแต่งตัว บทชมโฉม ฯลฯ แต่เป็นบางตอน ไม่ได้สม่ำเสมอเหมือนในบทละครใน ตัวอย่างบทละครนอกที่มีการพรรณนารายละเอียด เช่น บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ ฉบับความเก่า กล่าวถึงนางเงือกน้ำชาติกันกับน้องทั้งสี่พร้อมบริวารจะไปเล่นน้ำ (สมุดไทย เลขที่ ๑๘๕, หน้าต้น: ๓-๔) ว่า

ชมตลาด

๑ ว่าแล้วห้านางก็แต่งกาย ผัดพักตร์พรรณรายผ่องใส กันเจียกคุ้งามวิไล
แล้วสอดใส่สร้อยสะอึ่งพริ้งพราย กำไลกรสอดกับประดับเพชร อามรงค์ทรงเสด็จ
ดูเฉิดฉาย ครั้นแล้วห้านางย่างกราย บริวารทั้งหลายก็โคลคลา

บทละครเรื่องพิรุณทอง มีบทชมธรรมชาติ ตอนนางอรุณวดีธิดาท้าววิรุฬหจักรมอุทยาน (กรมศิลปากร, ๒๕๕๒: ๙๘) ดังนี้

๑ มาถึง	ลงจากวอทองอันผ่องใส
พร้อมทั้งนักสนมกรมใน	เที่ยวไปในสวนอุทยาน
พระทองลดเลี้ยวเที่ยวชมไม้	ตกกลาดดาชไปล้วนบุปผา
พิศดอกช่อแย้มผกา	จำปาลำดวนหอมชวนใจ
การะเกดกระดังงาสารภี	ช่อนชุ้มมะลุลีบานไสว
สายหยุดพุดตานตระการใจ	ล้วนพรรณดอกไม้บานา
บ้างมาเล่นช่อนเล่นไล่	อ้ออิงคะนึ่งไปในสวนขวา
ร้องลำขับโต้กันไปมา	ปรีดาภิรมย์ชื่นชมใจ ฯ

ฯ ๘ คำ เพลงฉิ่ง ฯ

มีกลอนบางตอนไม่ส่งสัมผัสกันซึ่งพบอยู่ในบทละครนอกของชาวบ้านหลายเรื่อง การที่บทละครนอกของเก่ามีการพรรณนารายละเอียดบางตอนนี้น่าจะเข้ากันได้กับกระบวนของบทละครนอกที่ปรับเปลี่ยนในชั้นหลัง

บทละครแบบเก่าดำเนินความยาวต่อเนื่องกัน มีการแบ่งช่วงคำกลอนเพื่อให้กำหนดเพลงร้อง และเพลงหน้าพาทย์ได้ ลักษณะเป็นแบบที่พระเจ้าราชมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเนาวรัตน์ กรมหมื่นสฤติย์ธำรงสวัสดิ์ พระโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียบเรียงไว้ใน “เรื่องขับร้อง” ซึ่งลงพิมพ์ในหนังสือวรรณวิเศษ เล่ม ๔ พ.ศ. ๒๔๓๑ (เอนก นาวิกมูล, ๒๕๓๒: ๑๑๔) ว่า

ร้องละครนั้นร้องตามเนื้อเรื่อง ที่ละครเล่นเรื่องใด ก็ร้องเรื่องนั้นไปยาวๆ
ทั้งเรื่อง รับลูกคู่บ้าง รับพิณพาทย์บ้าง ร้องซ้ำปีก่อนแล้วร้องรายเป็นพื้น ร้องลำเปน
ที่เป็นแห่ง และมีกำหนดลำให้ตรงกับบท คือบทชมดงก็ร้องลำชมดง บทชมโฉมก็ร้อง

ลำขมิ้นม บทโหมบทครวญก็ร้องโหมร้องครวญ ดังนี้เป็นต้น ที่ตามแต่จะร้องลำใดก็มีเป็นแห่งๆ [...]

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๘: ๔๖-๔๗) ทรงอธิบายว่า ลักษณะที่ร้องละครเป็น ๓ จังหวะ คือจังหวะช้า จังหวะกลาง และจังหวะเร็ว ในส่วนจังหวะช้าแบ่งเป็นร้องช้าลูกคู่รับ เช่น ช้าอ่านสาร ยานี ชมตลาด ร้องช้าเข้ากับปี่ เช่น ช้าปี่ โอ้ปี่ ร้องช้าเข้ากับโทน เช่น ลงสรง ชมดง เป็นต้น ส่วนจังหวะกลาง คือ ร้องร้าย มีแต่ลูกคู่รับ ไม่ทำปี่พาทย์ ใช้ร้องละครเป็นพื้น ส่วนจังหวะเร็ว คือร้องสับ หรือที่เรียกว่าสับไท มีแต่ลูกคู่รับเหมือนร้องร้ายแต่จังหวะเร็ว ใช้เฉพาะเมื่อทำบทรุกรัน เช่น เวลาไล่กัน เป็นต้น ลักษณะเพลงร้องนี้ใช้เป็นหลักในละครแบบดั้งเดิมทั้งละครนอก ละครใน อาจต่างที่รายละเอียดของทางร้องเท่านั้น

ก่อนหน้าที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสร้างแบบแผนละครนอกแบบหลวง มีการแสดงละครนอกของชาวบ้านอยู่ทั่วไป ปรากฏหลักฐาน เช่น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สุนทรภู่ได้ไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรี และกล่าวไว้ใน*นิราศพระบาท* (ชีวิตและงานของสุนทรภู่, ๒๕๒๘: ๑๔๔) ว่า

พอแรมค่ำหนึ่งวันนั้นท่านพระคลัง	หาบุญยังไปฉลองศาลาลัย
มีละครผู้คนอลหม่าน	กรับประสานสวสสวส่งเสียงใส
สุวรรณหงส์ทรงว่าวแต่เข้าไป	พี่เลี้ยงใส่หอกยนต์ไว้บนเกล
ตะวันบ้ายเข้าห้องก็ต้องหอก	ชาวบ้านนอกตกใจร้องให้แห่
บ้างฮาครืนยืนยัดอยู่อัดแอ	บ้างจ่อแจสรเสียงที่เอียงกัน

สุนทรภู่อ้างถึงเจ้าพระยาพระคลัง (ทุน) หาละครไปเล่นฉลองศาลาที่ท่านสร้าง ละครที่เล่นในครั้งนี้เป็นละครของนายบุญยังซึ่งเป็นนายโรงละครนอกครั้งรัชกาลที่ ๑ เล่นเรื่อง*สุวรรณหงส์* ตอนต้องหอกยนต์ บทที่ใช้ น่าจะเป็นบทเก่าคร่ำอยู่ชยา ส่วนหลักฐานทางตัวบทมีบทละครเรื่อง*สุวรรณหงส์* ฉบับความเก่า จำนวน ๓ เล่มสมุดไทย ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้แต่งและแต่งเมื่อใด แต่ระบุว่า เป็นบทที่ใช้สำหรับ “โรงแม่แวง” (สมุดไทย เลขที่ ๑๘๓, หน้าต้น: ๑) พิจารณาการดำเนินเรื่องและสำนวนภาษา เห็นว่าเป็นฉบับของละครข้างนอก เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่พระสุวรรณหงษ์หนีผิดฝันแล้วไปสรงสนานได้พบกับพวงมาลัยเสียงหายของนางเกษสุริยง ได้พบนาง ต้องหอกยนต์ จนถึงพบนางเงือกน้ำ เรื่อง*สุวรรณหงส์* เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายมาจนกระทั่งถึงรัชกาลที่ ๓ ในเรื่อง*ระเด่นลันได* ยังให้ระเด่นลันไดสี่ซอร้องเพลงเที่ยวขอทาน “ยกย้ายร้ายร้องเป็นลำน้า มีอยู่สองสามคำจำไว้ได้ สุวรรณหงษ์ถูกหอกอย่าบอกใคร ถูกแล้วกลับไปได้เท่านั้น” (พระมหามนตรี, ๒๕๑๔: ๒๑๔)

บทละครนอกที่ปรับปรุงใหม่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเลือกเรื่องที่ใช้แสดงละครนอกสมัยอยุธยาบางเรื่องมาทรงพระราชนิพนธ์ใหม่เฉพาะตอนที่ให้ละครผู้หญิงของหลวงเล่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๘: ค-ง) ทรงสันนิษฐานว่าน่าจะทรงพระราชนิพนธ์ตามลำดับดังนี้

๑. ไชยเชษฐ์ ๒. สังข์ทอง ๓. ไกรทอง ๔. มณีพิชัย ๕. คาวี

ส่วนเรื่องสังข์ศิลป์ชัยนั้นกล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงพระราชนิพนธ์และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงแก้ไขเป็นบทละครนอกในรัชกาลที่ ๒ ที่สืบต่อมาจากกรุงศรีอยุธยา รวม ๖ เรื่อง

ในบรรดาบทละครทั้ง ๖ เรื่อง มีเพียงสังข์ทองเรื่องเดียวที่มีเนื้อความตั้งแต่ต้นจนจบ ส่วนเรื่องอื่นทรงเฉพาะตอนที่น่าจะเล่นละครได้สนุก กล่าวคือเรื่องไชยเชษฐ์ เริ่มจากนางสุริยาถูกขบไล่จนถึงอภิเษกพระไชยเชษฐ์ เรื่องไกรทอง ตั้งแต่นางวิมาลาตามไกรทองขึ้นมาและหึงหวงกับนางตะเภาทอง ตะเภาแก้ว จนถึงไกรทองตามนางวิมาลากลับไปถ้า เรื่องมณีพิชัย ทรงเฉพาะตอนพราหมณ์ยอพระกลิ่นขอพระมณีพิชัยไปเป็นทาส เรื่องคาวี เริ่มที่ท้าวแสนนุราชหานางผอมจนถึงพระคาวีรับไว้อย่างดี และสังข์ศิลป์ชัย ตั้งแต่สังข์ศิลป์ชัยตกเหวถึงท้าวเสนากุญแจเมือง

ลักษณะสำคัญของบทละครนอกในรัชกาลที่ ๒ มีดังนี้

๑. เป็นกลอนบทละครแบบเก่าคือพรรณนาเรื่องต่อเนื่องกัน มีการแบ่งช่วงคำกลอน กำหนดเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ ในตัวบทมีคำว่า “เจรจา” แต่ไม่ปรากฏข้อความ แสดงว่าตัวละครต้องพูดเองให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง แม้ลักษณะโดยรวมจะเป็นแบบเดียวกับบทละครแบบเก่า แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปรับปรุงบทให้ประณีตเหมาะสำหรับการแสดงในราชสำนัก ยกตัวอย่างบทพระราชนิพนธ์ที่ทรงปรับจากบทละครครั้งกรุงศรีอยุธยาโดยมีการพรรณนายาวขึ้นดังนี้

บทละครเรื่องสังข์ทอง ครึ่งกรุงศรีอยุธยา ตอนนางรจนาไปกระท่อมปลายนาเพื่อขอให้เจ้าเงาะออกไปตีคลี (วรรณกรรมสมัยอยุธยา, ๒๕๔๕: ๔๗๗) ซึ่งทางละครเรียกว่า “มณฑลกระท่อม” ความว่า

- ๑ มาถึง ทับน้อยลูกยาเขาทำไว้ ให้หยุดวอทองอันผ่องใส ร้องเรียกเข้าไปมิได้เข้า
- ฯ1 เจรจา
- ๑ เมื่อนั้น นางรจนาฉยยา แลเห็นสมเด็จพระมารดา กลียาออกมารับทันที
- ฯ1 เพลง
- ๑ ถึงเข้า ประนมก้มเกล้าฯ ขลุ่ย กุมกรพระราชนนี เจ้าพาจรีเข้ามา ฯ เสมอ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (๒๕๔๐: ๒๕๓) ทรงพระราชนิพนธ์ว่า

ร่าย

๑ ครั้นถึงจึงหยุดอยู่แต่ไกล ร้องเรียกลูกสายใจเสน่หา
เหตุไรไม่พานพระมารดา รจนาไปไหนจะใคร่รู้

ฯ ๒ คำ ฯ เจรจา

๑ เมื่อนั้น รจนากออกไปทำไรอยู่
เจ้าเงาะยืนพื้นพ่นร้องคุ
ปลุกกล้วยพุกแพงแต่งร้าน
ไต่ยีนแว่วเสียงชนนี มาร้องเรียกอยู่ที่ประตูบ้าน
นางดีใจไปปรับมัทนนาน กราบกับบพมาลย์แล้วโศกา

ฯ ๔ คำ ฯ โอด

๑ แล้วทูลเชิญเสด็จชนนี เข้าไปในที่เคหา
พลักไหใสหลังเจ้าเงาะมา ให้กราบกรานมารดาทันใด

ฯ ๒ คำ ฯ

บทละครเรื่องสังข์ทอง ฉบับกรุงศรีอยุธยา มีจำนวนคำกลอนน้อยจึงกระชับ เมื่อแสดงกระบวนจะรวดเร็ว แต่พระราชนิพนธ์มีคำกลอนมากกว่าและพรรณนาเป็นลำดับ เมื่อแสดงกระบวนจะช้าและละเอียดกว่าละครนอกแบบดั้งเดิม

๒. หัวใจของละครนอกคือความตลกขบขัน บทละครนอกพระราชนิพนธ์ยังคงมีส่วนนี้อยู่ แต่ปรับให้สุภาพกว่าละครนอกแบบเก่า บทวิवाद่าทอเสียดสีอาจแฝงนัยแต่ไม่หยาบคาย ยกตัวอย่างจากเรื่องไกรทอง สำนวนเก่าก่อนพระราชนิพนธ์ (บทละครเรื่องไกรทอง, ๒๔๗๓: ๗) นางวิมาลา กับนางเลื่อมลายวรรณดำนางตะเภาทองว่า

ถ้าจะให้พาเจ้าเข้าห้อง	เห็นคล่องไม่พักผลักไส
หรือโลมเล้าเคล้าคลึงไม่ถึงใจ	จะกลับไปหากินที่ถิ่นเคย
ฉะนางช่างว่าไม่หาผิว	เห็นตัวต่อแหลเจ้าแม่เอ๋ย
นั่งเฝ้าเฝ้ายั่วให้ผิวเซย	เหลือเคยอีกเจ้าข้าเข้าใจ
หรือเมืองพิจิตร์ดีจะจิต	มาหาพิชถึงถ้าทำได้ [...]

บทพระราชนิพนธ์ไกรทอง (๒๕๔๐: ๔๒) นางวิมาลา ดำนางตะเภาทองตะเภาแก้วว่า

ขึ้นหน้าว่าเป็นเจ้าผิว	อันจะให้ถูกล้วยอย่าสงสัย
ถึงกูเป็นชาติกุมภีลไชรั	ก็ไม่โดนโหดไรเหมือนมึงนี้
อิมมนุษย์อุบาทว์ชาติชั่ว	พี่น้องร่วมผัวน้าบัดสี
ขาดสามสี่วันไม่ทันที่	เป็นกุหลาบกลีทะยานใจ

เมื่อและเจ้าชาตลงมืรอด
เย้ายวนชวนชมภิรมย์ใจ

เป็นไรไม่กอดไว้ให้ได้
อย่าให้ว่างเว้นสักเวลา

ละครนอกแบบดั้งเดิมเป็นที่รู้โดยทั่วไปว่าเป็นละครผู้ชายซึ่งชาวบ้านเล่น ส่วนละครในคือ ละครผู้หญิงของหลวง เรื่องที่เล่นก็แยกกันอย่างชัดเจน แต่ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงคือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงนำเรื่องที่เล่นละครนอกมาทรงพระราชนิพนธ์ใหม่ให้ละครหลวงซึ่งเป็น ผู้หญิงเล่น ละครนอกกับละครในจึงมาบรรจบกัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรา นุวัดดิวงค์ (๒๕๐๖: ๑๐๗-๑๐๘) ทรงกล่าวว่า

[...] ละครในกับละครนอกย่อมต่างกันไปตั้งแต่ท้องเรื่องทีเดียว ละครในมักเล่น *อนุรุธ อีเหินา* เป็นต้น ละครนอกมักเล่น *สุวรรณหงษ์ (เกศสุริยง) ปันทอง (แก้วหน้าม้า)* เป็นต้น นี่ว่าไปตามหลัก แท้จริงละครในเอาอย่างละครนอกมาเล่นก็มี ละครนอกเอาเรื่องของ ละครในไปเล่นก็มี แต่ทั้งสองทางย่อมแก้ไขเอาตามสมควร อย่างกล่าวมาข้างต้นแล้วว่า เปนตลกมากไปก็ตัดออกเสียบ้าง เอาความงามเกมเข้า ที่มีแต่มาก็เอาเล่นติดตลกเจือ เข้า ตกลงก็เปน *เทศนาตามเนื้อผ้า* นั้นเอง คำที่ว่า *ติดตลก* นั้นหมายความว่าเล่นเปนทาง ตลกไปในตัว หาใช่หมายถึงเอาตลกซึ่งหากินเปนอาชีพประกอบเข้าไม่

ที่ว่าละครในเอาอย่างละครนอก ละครนอกเอาเรื่องละครในไปเล่นนั้นมีตัวอย่างเช่น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง *รวมเกียรติ* ตอนนางเบญกายหึงนาง สุวรรณกันยมา เรื่อง *รวมเกียรติ* ใช้เล่นละครในมาก่อน แต่ทรงเรื่องนี้โดยกระบวนเป็นแบบบทละครนอก การผสมผสานระหว่างกระบวนการแสดงของละครทั้ง ๒ แบบอาจเริ่มมาก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระ พุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ละครของเจ้าฟ้า กรมหลวงเทพหริรักษ์เล่นเป็นละครใน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๘: ๑๓๕) ละครของเจ้าฟ้าพระองค์นี้เป็นละครผู้ชาย ดังนั้นความเป็นละครนอกละครในจึงน่าจะ อยู่ที่กระบวนการแสดงเป็นสำคัญ ในส่วนของเรื่องที่เล่น ตามขนบเก่าละครผู้หญิงของหลวงจะเล่นอยู่ ๔ เรื่อง แต่ต่อมาเรื่อง *ดาหลัง* หรือ *อีเหินา* ใหญ่นั้นไม่ได้รับความนิยม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๘, ๑๑๖) ทรงกล่าวว่าละครหลวงในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ไม่เล่นเรื่อง *ดาหลัง* ถ้า เล่นเห็นจะเป็นแต่ในรัชกาลที่ ๑ หลังจากนั้นเล่นแต่ *อีเหินา* เรื่องเดียว ในบทละครเรื่อง *สังข์ทอง* ตอนตติลี หลังจากพระสังข์ตติลีชนะพระอินทร์แล้ว ท้าวสามนต์ให้จัดการอภิเษกพระสังข์และมิ่งงานสมโภช (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๒๘๔-๒๘๕) ความว่า

จงช่วยกันเร่งรัดจัดแจง

แห่แห่นให้สนุกกว่าทุกที

ไปปรีक्षाครูละครมันก่อนเหว

อิเหนาเรื่องมีสาอุณากรรณ

ตกแต่งตั้งการภิเษกศรี

แล้วจะมีอิเหนาสักแก้ววัน

ใครเคยรำดีที่ขยัน

จะประชันดาหลังเมื่อครั้งคราว

จากบทละครเรื่องสังข์ทองแสดงว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ยังรับรู้เรื่องราวเรื่องดาหลังเล่นเป็นละครหลวงเช่นเดียวกับเรื่องอิเหนา ซึ่งเป็นการสืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยา ดาหลังบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ มีกระบวนแบบละครใน บทเดิมของเจ้าฟ้ากุณฑลสมุทรยุตยาก็น่าจะมีลักษณะเดียวกันเพราะเจ้าฟ้าพระราชนิพนธ์ ๒ พระองค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงนิพนธ์เรื่องไว้คู่กัน และสืบทอดมาเป็นอิเหนาและดาหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการแต่งเรื่องดาหลังขึ้นใหม่ในสมัยต่อมา ดังนั้นถ้าละครข้างนอกนำเรื่องดาหลังไปเล่นก็น่าจะใช้บทเดิมแต่ปรับกระบวนอย่างที่เหมาะสม เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงอธิบายไว้

ภาพที่ ๑ ละครเรื่องดาหลัง ตอนปันหยีชิงนางบุษบาสำหรับ จิตาทั่วมันจะรักกัน
ที่มา: สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม

บทละครนอกในสมัยรัชกาลที่ ๑: พระศรีเมือง

บทละครเรื่องพระศรีเมืองเป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษเทเวศร์ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขในรัชกาลที่ ๑ ไม่ปรากฏปีที่ทรงพระนิพนธ์แต่ต้องก่อน พ.ศ. ๒๓๔๙ ซึ่งเป็นปีทิวศต เนื้อเรื่องของพระศรีเมืองเป็นนิทานแบบจักรๆ วงศ์ๆ การดำเนินเรื่องบางตอนมีความกระชับรวดเร็ว บางตอนพรรณานายละเอียด ตัวอย่างเช่น

๑. การดำเนินเรื่องรวดเร็ว เช่น ตอนพระศรีเมืองเรียนวิชา (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข, ๒๕๕๒: ๑๑๑)

ข้า

๑	เมื่อนั้น	พระศรีเมืองเรืองสวัสดิ์ศรีมี
	จำเรียนวิชาได้เจ็ดปี	ทรงศรีเสาวภาคย์โสภาค
	ดังดวงพระจันทร์เมื่อวันเพ็ญ	ปลั่งเปล่งจรัสในนภา
	สถิตเหนือแท่นทองรจนา	หน้ามุขมหาปราสาทชัย
	พร้อมด้วยพี่เลี้ยงมหาดเล็ก	เด็กเด็กน้อยน้อยไม่นับได้
	พระจึงตรัสรักนิกใน	จะไปเล่นในสวนอุทยาน ฯ

ฯ ๖ คำ ฯ

ร้าย

๑	คิดแล้วแต่งองค์ทรงเครื่อง	รุ่งเรืองพรรณรายฉายฉาน
	ลงจากปราสาทรัตนพิชาล	พระพี่เลี้ยงกุมารก็ตามมา

ฯ ๒ คำ ฯ เพลง

ตอนพระศรีเมืองเรียนวิชากับพระฤๅษีโควินท์ (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข, ๒๕๕๒: ๑๒๗)

ร้าย

๑	เข้าในหิมวาป่าช้า	เลี้ยวลัดตามราชปักขี
	เดินไพรมาหลายราตรี	ถึงที่จงกรมพระนักรัณ
	จึงลงจากมิ่งม้าพาชี	ชวนสี่พี่เลี้ยงผายผัน
	หงส์ทองนำเสด็จจรจรัล	เข้าไปอภิวันท์พระมุณี

ฯ ๔ คำ ฯ เสมอ

๒. การพรรณานarayalะเอียด

๒.๑ บทสร่งและทรงเครื่อง เช่น ตอนหงส์ทองอาสาหาคุให้พระศรีเมือง นางสาวรณเกสร ไปชมอุทยาน (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข, ๒๕๕๒: ๑๓๕)

ชมตลาด

๑	เมื่อนั้น	นางสุวรรณเกสรศรีโส
	ทั้งหองค์ทรงลักษณ์อันวิไล	เข้าในที่สร่งคงคา
	ทรงสุคนธ์ปนทองเฟื่องฟุ้ง	ปนปรุ่งด้วยทิพย์บุปผา
	ทรงประดับผ่องพักตรา	ภูษาโกสโยบายอง
	สอดสะอึงกึ่งเงี้ยวจรวรรณ	ประดับถันบรรจงกู่กอง

สังวาลวรรณบรรเทืองเรืองรอง	สอดสนองกรองเชิงยศยง
ใบโพธิ์ห้อยพลอยพรายรายรับ	กุดั่นแดงแสงระยับก่องก่ง
ทองกรวรวรรณบรรจง	สอดทรงพาหุรัตนมัย
ทรงโมลีเกศตรึงตรัส	แจ่มจรัสด้วยดอกไม้ไหว
ทรงดอกไม้ทัดตรัสไตร	กรรเจียรจระอำไพด้วยกฤษณ
งามอย่างนางเทพกนิษฐ	จะร่ายร่อนขึ้นในพระเวหน
ดังอัปสรจระจากวิมานบน	เสด็จลงมาทรงพระวาทอง

ฯ ๑๒ คำ ฯ เพลง

๒.๒ บทพรรณนาธรรมชาติ ตอนพระศรีเมืองเข้าเมืองโยธธาเพื่อไปหานางสุวรรณเกสร
(กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข, ๒๕๕๒: ๑๕๕)

ชมไพร

๑ พระเสด็จไปในหิมเวศ	ทอดพระเนตรมิ่งไม้ไพรสันต์
ม่วงปรางกระถินอินจัน	มุกมันรกรฟ้าขานาง
เฟื่องไฟไพรโคกสักสน	คนทาตาเสือไกรกร่าง
พรรณพฤกษาสูงยู่ยง	ลำส้างเสลาเปลาตา
ที่ทรงผลดิบห้ามทราวมสุก	ทุกกิ่งก้านค่าค้อมสาขา
บ้างหล่นกล่นกลาดดาษดา	ปักขากับจิกแจจัน [...]
หอมกลิ่นกล้วยกลั่นสไปบาง	คะนิงนางหวนหามารศรี
เร่งขับมิ่งม้าพาชี	มาใกล้ศรีธรรมาภรณ์

ฯ ๑๔ คำ ฯ

๒.๓ บทชมกระบวนทัพ พาหนะ เช่น ตอนพระยาจันทน์พระยาหงส์ไปเมืองโยธธาเพื่อให้
นางสุวรรณเกสรเลือกคู่ (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข, ๒๕๕๒: ๒๐๑)

๑ รถเอยราชรถทรง	สองรถบรรจงแสงใส
คุมวงกงกำอำไพ	แอกอ่อนงอนละไมช่วยชด
แปรงบังรังเรือนโตกตั้ง	ชั้นบัลลังก์ทรงอลงกต
สิงห์อัดหัตถ์ยืนยันรถ	ทุกชั้นหลั่นลดกันลงมา [...]
กระซิ่งกลิ้งกลดมยุรฉัตร	พัดโบกซ้อนขับสลับสลอน
ห้อยกลองแซ่ซ้องทั้งแตรงอน	คล้ายคลิ่นกรยาตรา
ออกจากกรุงจันทบุรี	โยธีเสียงสนั่นลั่นป่า
เร่งรัดจตุรงค์โยธา	มาตามมรคาพนาลี

ฯ ๑๐ คำ ฯ

ผู้แต่งบทละครเรื่อง*พระศรีเมือง*เป็นเจ้านายชั้นสูง เรื่องนี้จึงถือเป็น “แบบหลวง” แต่ตามประเพณีไม่ใช่เรื่องที่ผู้เล่นละครผู้หญิงของหลวง จึงเรียกได้ว่าเป็นบทละครนอกซึ่งมีการพรรณนาไม่เหมือนกับบทละครของชาวบ้าน บางตอนกระชับรัดกุม บางตอนพรรณนาละเอียด มีการใช้ภาษาประณีต เมื่อเทียบกับบทละครครั้งกรุงศรีอยุธยาจะเห็นข้อแตกต่างอย่างชัดเจน สังเกตว่าก่อนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะทรงนำบทละครนอกของเดิมมาทรงพระราชนิพนธ์ใหม่นั้นมีบทละครนอกที่เป็นทางของหลวงอยู่ก่อนแล้ว เพียงแต่ไม่มีหลักฐานว่าบทละครเรื่องนี้เคยใช้แสดงเท่านั้น

บทละครนอกแบบหลวงหลังรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

บทละครพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทั้งหมดใช้ผู้เล่นละครหลวง จึงไม่มีผู้ใดกล่าวนำไปเล่น ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดให้เลิกละครหลวงแต่แบบอย่างของละครหลวงกลับเป็นที่นิยมมากขึ้น เพราะเมื่อไม่มีละครหลวงแล้วเจ้านายและผู้มีบรรดาศักดิ์ก็พากันหัดละครตามแบบในรัชกาลที่ ๒ กันมาก เป็นต้นว่าสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพก็ทรงหัดละครผู้หญิงวังหน้าขึ้นทั้งชุด (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๘: ๑๕๕-๑๕๖) ดังนั้นละครนอกแบบหลวงจึงสืบทอดมาขั้นแรกในหมู่เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ก่อน นอกจากเล่นตามบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ แล้วยังมีบทที่แต่งขึ้นใหม่อีก ทำให้เกิดบทละครนอกแบบหลวงในรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลต่อมา อีกหลายเรื่อง ยกตัวอย่างบางเรื่องได้ดังนี้

๑. *พระลอนรลักษณ์* พระราชนิพนธ์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๓ กล่าวกันว่าเมื่อความตั้งแต่พระลอได้ครองเมืองแมนสรวง ฟังขบยอโฉมพระเพื่อนพระแพง จนถึงเชิญศพพระลอมาฝังไว้ที่สระบุรี แต่ต้นฉบับที่หอพระสมุดวชิรญาณได้มาพิมพ์มีถึงพระลอส่งเมืองเท่านั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงโปรดให้นำบทละครเรื่องพระลอของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์มาต่อข้างท้ายถึงเข้าสวนเมืองสรวง (พระบวรราชนิพนธ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๕: ๙๖) ซึ่งต่อกันได้สนิทเพราะมีลักษณะการแต่งทำนองเดียวกัน

การพรรณนาในบทละครเรื่อง*พระลอนรลักษณ์* บางตอนต่างกับ*ลิลิตพระลอ* และ*บทละครเรื่องพระลอ* ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ เช่น ตอนตามไก่อ ทำให้กระบวนการแสดงต่างกันด้วย ใน*ลิลิตพระลอ* และ*บทละครเรื่องพระลอ* พระลอตามไก่อไปกับพี่เลี้ยงทั้งสอง แต่ใน*พระลอนรลักษณ์* (ส่วนที่เป็นบทของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์) พระลอตามไก่อโดยลำพัง (ชุมนุมเรื่องพระลอ, ๒๕๔๗: ๑๔๓-๑๔๔) ดังนี้

สุวรรณหงส์ ความยาว ๔ เล่มสมุดไทย เริ่มเรื่องที่นางเกศสุริยงคร่ำครวญถึงพระสุวรรณหงส์ หลังจากต้องหอกยนต์ จนถึงพระสุวรรณหงส์ให้นางเกศสุริยงพาไปพบนางเงือกน้ำ

แก้วหน้าม้า ความยาว ๖ เล่มสมุดฝรั่ง เริ่มเรื่องที่พระพินทองโอรสท้าวมงคลราชผู้ครองเมืองมิลิตาทรงว่าจนถึงนางมณีหึงหวงนางทศมาลี

ทั้งเรื่องสุวรรณหงส์และแก้วหน้าม้า กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิไม่ได้ทรงพระนิพนธ์ตลอดทั้งเรื่อง ทรงแต่งเฉพาะตอนที่เล่นละครตามแบบพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ในขณะที่เรื่องสุวรรณหงส์นับความเก่าซึ่งน่าจะเป็นของชาวบ้าน มีเนื้อความตั้งแต่พระสุวรรณหงส์เกิดสุบินนิมิตทรงว่า ต้องหอกยนต์ อนึ่งเรื่องแก้วหน้าม้า ออกนามตัวละครเอกชายว่า “พระพินทอง” ต่างกับบทละครของกรมศิลปากรที่ใช้ว่า “พระปิ่นทอง”

๔. บทละครเรื่อง**พระสมุท** พระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๕ เรื่อง**พระสมุท**มีความยาว ๓ เล่มสมุดไทย เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่พระสมุทพักอยู่ที่ตำหนักในอุทยานท้าวธนจักรและได้พบนางบุษมาลีจนถึงท้าวธนจักรล้ม กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงแต่งบทละครเรื่องนี้ให้ละครของเจ้าคุณจอมมารดาเอนพระมารดาซึ่งเป็นละครวังหน้าโรงหนึ่งเล่น ละครโรงนี้เล่นตามแบบละครหลวงเป็นพื้น (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๘: ๒๑๐) ดังนั้นตัวบทจึงมีลักษณะเป็นละครแบบหลวงสอดคล้องกัน

บทพรรณนาในเรื่อง**พระสมุท** น่าจะได้อิทธิพลจากบทละครเรื่อง**รามเกียรติ์**และ**อุณรุท**อยู่บ้าง ดูได้จากตอนท้าวธนจักรผู้มีสืบเศียรยี่สิบหัตถ์สังความนางบุษมาลี (พระบวรราชนิพนธ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๕: ๒๔๔) ว่า

[...] โอษฐ์หนึ่งว่าไอ้เจ้าดวงจิต	บิดานี้ชีวิตจะสังหรณ์
แม่นไปกับภัสตาอยู่นคร	บังอรจงเสี้ยมเจียมกาย [...]
โอษฐ์สิบสิ้นเสียงสิ้นสั่ง	หมดกำลังตั้งจิตได้
ก็ถึงแก่อาสัญบรรลัย	ไปเกิดในวิมานโอฬาร

ภาพที่ ๓ ละครเรื่องพระสมุท ตอนพระสมุทพานางบุษมาลีหนี
ที่มา: สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

บทละครนอก ๔ เรื่องดังกล่าวมีลักษณะเช่นเดียวกับบทพระราชนิพนธ์ละครนอกรัชกาลที่ ๒
ดังนี้

๑. การพรรณนากระซิบรักกุ่ม ทำให้ดำเนินเรื่องได้เร็วตามแบบละครนอก

เรื่อง *มณีพิชัย* (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๓๓) ตอนพราหมณ์
ยอพระกลืนขอพระมณีพิชัยไปเป็นทาส

๑	อาบน้ำชำระสระสวย	หวีผมเกล้ามวยแล้วนุ่งผ้า
	มาขึ้นวอสุวรรณมิทันช้า	ทั้งสี่เสนาก็นำไป

ฯ ๒ คำ ฯ เชิด

๑	มาถึงปราการกันชั้นสอง	จึงลงจากวอทองผ่องใส
	แก้แค้นท้าวนางข้างใน	ออกไปรบเจ้าพราหมณ์ให้ตามมา

ฯ ๒ คำ ฯ เพลง

เรื่อง *พระลอนลักษณ์* (ขุนนุมนเรื่องพระลอ, ๒๕๔๗: ๑๑๔) ตอนพระลอฟังขับซอ

๑	แล้วพระองค์ทรงนึกตรึกตรอง	ถึงสองทรมวยเหมือนไผ่ผืน
	เสด็จจากแท่นแก้วแพรวพรรณ	ขึ้นปราสาทสุวรรณทันทิ

ฯ ๒ คำ ฯ เสมอ

๒. การพรรณนารายละเอียด ทำให้มีกระบวนร่ามากขึ้นกว่ากระบวนละครนอกแบบดั้งเดิม

๒.๑ บทพรรณนาสถานที่ พาหนะ กระบวนทัพ

เรื่องสังข์ศิลป์ชัย (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๐: ๙๘) ตอนพระอินทร์
เนรมิตเมืองให้พระสังข์ศิลป์ชัย

ยานี้

๑ เป็นปราสาทราชฐานบ้านช่อง	เรื่องรองลั่นแก้วแววเวหา
มีกำแพงสามชั้นเป็นหลั่นมา	เทวาเฝ้าประตูอยู่ทุกชั้น
แถวถนนหนทางโรฐาน	นางฟ้านั่งร้านเป็นหลั่นหลั่น
ขายสินค้าผ้าผ่อนแพรพรรณ	ทั้งรูปโฉมโฉมพรรณพึงใจ
หน้าพระลานลั่นแก้วผลึกลาด	แลประหลาดเลื่อนเลื่อมดั่งน้ำไหล
แล้วจัดเป็นสาวสรรค์กำนัลใน	คอยช่วงใช้ที่ปราศพรสาททอง [...] ฯ

ฯ ๘ คำ ฯ เจริจา

เรื่องพระสมุท (พระบวรราชนิพนธ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๕: ๒๐๔) ตอนท้าววรณจักรจัดทัพ

ยานี้

๑ จัดพลโยธาได้ห้าโกฏิ	เสียงอุโฆษกึกก้องห้องเวหา
เลือกล้วนตัวดีมีศักดา	แต่ละตนแกลัวกล้ำสงคราม
สามารถอาจองคชน	เคยประจัญข้าศึกไม่นึกขาม
บ้างแผลงฤทธิ์ดังเพลิงเถลิงพลาม	บ้างแกว่งดาบาวาบวมไปมา
บ้างถือหอกถือทวนถือง้าว	บ้างถือหลาวแหลนโล่โตมร่ง
บ้างถือเสน่เกาทัณฑ์ลูกยา	แล้วผูกสกุณาอินทรีทรง [...] ฯ

ฯ ๘ คำ ฯ

๒.๒ บทพรรณนาธรรมชาติ

เรื่องไชยเชษฐ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๗๒) ตอนพระ
ไชยเชษฐ์ตามนางสุริยชา

ชมดง

๑ พระเสด็จเข้าไปไพรพฤกษ์	คะนึ่งนึกถึงเจ้ายอดเสน่หา
พลางชมรุกขชาติดาชดา	บ้างทรงผลผกาอรชร
หอมหวานอวลอบมารวยริน	กลั้วกลิ่นเหมือนกลิ่นดวงสมร
พระผ่นแปรแลเห็นทิวากร	บ้างบินร่อนเรียกคู่บ้างจับคอย
เบญจวรรณจับวัลย์พันอุโลก	ถวิลวันวิโยคที่โศกสร้อย

กระลึงจับไม้กระลึงลอย	เหมือนขับไล่สาวน้อยให้คลาดแคล้ว [...]
ชมพลาทางคเนียงถึงเมียรัก	พระทรงศักดิ์เสร์ราสร้อยละห้อยหา
ไม่แลดูหมู่ไม้สุกสุณา	รีบเร่งอาชาจรลี

ฯ ๑๐ คำ ฯ เชิด

เรื่องพระสมุท (พระบรมราชินีพนธ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๕: ๒๑๓) ตอนพระสมุทพานางบุษมาลี

หนี

๑ ลอยคว้างมาในกลางอัมพรพราย	ดั่งนารายณ์อุ้มองค์ลักษมี
กระซิกสรวลชวนองค์เทวี	พระหัตถ์ชี้ให้ชมดาราเรือง
นันทวันดารายู่คงที่	ประจายอดจุฬามณีสีเหลือง
โน่นดาวโรหิณีสีประเทือง	ที่เยื้องถัดไปดาวไถธง
ดาวเต่าดาวสำเภาดาวกา	ดาวม้าขึ้นเรียงเคียงดาวหงส์
ดาวพระศุภรสุกสีสว่างวง	โฉมยงนี้ดาวประกายพราย
ดาวพระพุทธรูมีเหมือนแก้ว	ที่แพรวแพรวพลุหสดีโฉมฉาย
สัทยอกหยอกพลาทางบรรยาย	ที่คลบล้ายอยู่ข้างหลังดาวอังคาร
ดาวพระเสาร์กับพระเกตุประเวศชิด	เข้าสนิทกับดาวศศิदान
ลอยละลือปลิวมาในคณานต์	ภูบาลก็รีบไคลคลา

ฯ ๑๐ คำ ฯ

๒.๓ บทลงสรทรวงเครื่อง

เรื่องสังข์ทอง (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๒๖๔-๒๖๕)

ตอนถอดรูป

ลงสรมอญ

๑ แล้วขัดสีฉวีวรรณผุดผ่อง	ดั่งทองชมพูทเนื้อแก้ว
สุคนธาประทีนกลิ่นเกลา	สนับเพลาเชิงนอนซ้อนขับ
ภูษาผ้าทิพย์กระสันทรง	จีบโจงหางหงส์ประจงบจับ
บันเหน่งเพชรพรรณรายสายบานพับ	เพื่องห้อยพลอยประดับทับทรวง
ทองกรแก้วพุกามงามเงา	ทับทิมเท่าเม็ดข้าวโพดโชติช่วง
สร้อยสนสังวาลวรรณกุดั่นดวง	รุ้งร่วงอำมรงค์เรือนครุฑ
กรรเจียกจอนจำหลักลายซ่ายขวา	บรรจงทรงมหามงกุฎ
ห้อยอุษณภมิตมิดมนุษย์	งามดั่งเทพบุตรในชั้นฟ้า

ฯ ๘ คำ ฯ

บทละครเรื่องพระลอ ของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ ตอนเข้าสวนเมืองสรอง
(ชุมนุมเรื่องพระลอ, ๒๕๔๗: ๑๔๔-๑๔๕)

๑ เมื่อนั้น	พระลอผู้เฒ่าโหมศรี
ได้ฟังจะแจ้งแห่งคดี	ภูมิเปลี่ยนแปลงแต่งกาย

ฯ ๒ คำ ฯ

ชมตลาด

๑ เป็นพราหมณ์โสภานารัก	ทรงกรอบพักตร์เนาวรัตน์จำรัสฉาย
เกล้ามวยสวยสมคมคาย	ใส่เกี้ยวจำหลักลายลงยา
ปักปันแก้วเก็จเพชรพราว	ภูษาขาวเขียนสุวรรณโอ่อ่า
เครื่องประดับสรรพสิ้นล้วนจินดา	จุมเจิมพักตราอุณาโลม
สวมใส่สายธูราประจำแก้ว	พรายแพรวพราวเพริศเฉิดโฉม
ดั่งจันทร์เคลื่อนคล้อยลอยโพลม	เครื่องโหมพัศตรทรงอลงการ

ฯ ๖ คำ ฯ

๓. การขึ้นต้นเรื่องหรือตอน กำหนดด้วยเพลงซ้ำ จากนั้นเป็นเพลงร้องลำและร่ายดำเนินเรื่อง
เช่น

เรื่องสังข์ทอง (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๑๕๙) ตอนท้าวสามนต์
ให้น้าเจ้าเงาะมาให้นางรณนาเลือกคู่

ซ้ำ	
๑ เมื่อนั้น	ท่านท้าวสามนต์จันจิต
กอดเข้าเข้าตะลึงรำพึงคิด	อกกุศพิศประหลาดใจ
บุรุษในแผ่นดินก็สิ้นแล้ว	ควรหรือลูกแก้วไม่เลือกได้
คิดพลางทางเสด็จคลาไคล	ออกบุญชรัยมิได้ซ้ำ

ฯ ๔ คำ ฯ เสมอ

เพลงฝรั่ง

๑ จิงตรัสแก่เสนาข้าเฝ้า	คนในเมืองเราถึงแสนกว่า
ที่อยู่บ้านนอกขอกอนา	ขับมาหมดสิ้นแล้วหรือยัง

ฯ ๒ คำ ฯ เจริจา

ร่าย

๑ บัดนั้น	เสนาทูลไปดั่งใจหวัง
ไพร่ฟ้ามาประชุมอยู่ในวัง	ทั่วทั้งแผ่นดินสิ้นชาย [...]

เรื่องพระลอนรลักษณ์ ตอนเปิดเรื่อง (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ, ๒๕๔๗: ๑๑๑-๑๑๒)

ข้า

๑	เมื่อนั้น	พระลอเลิศลบสบสมัย
	ครอบครองศฤงคารผ่านโกไคย	ในพิชัยแมนสรวงสืบมา
	โฉมยงองค์เอกมเหสี	ชื่อลักษณ์วดีเสนาหา
	นักสนมนับพันกัลยา	ดั่งดาราล้อมดวงพระจันทร์ [...]

ฯ ๑๐ คำ ฯ

ร่าย

๑	ถึงเวลากว่าขานการเมือง	จึงแต่งองค์ทรงเครื่องเรื่องศรี
	เสร็จสรรพจ้บพระแสงจรัส	ออกที่พระโรงคลังทันใด

ฯ ๒ คำ ฯ เสมอ

สามไม้

๑	ลดองค์ลงเหนือแท่นรัตน	ภายใต้เศวตฉัตรจรัสไส
	พร้อมเหล่าท้าวพระยาเสนาใน	บังคมไพบูลราชดาชดา
	พระดำรัสตรัสถามราชการ	ทั้งทหารพลเรือนซ้ายขวา
	แล้วประภาษพูดเล่นเจรจา	ด้วยหม่อมขุนมาตยาเสนาใน

ฯ ๔ คำ ฯ

๔. บทตลกขบขันซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของละครนอก แม้เป็นตัวละครสูงศักดิ์ก็แสดงบทตลกขบขันได้ เพราะเน้นความสนุกสนานเป็นหลัก

เรื่องสังข์ทอง (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๒๘๑) ตอนตีคดี

๑	เมื่อนั้น	ท้าวสามนตร้องรับให้ตีพ่อ
	ตบมืออ้อเออเซง้อคอ	เห็นลูกเขยเป็นต่อหัวร่อคัก
	ลุกขึ้นโลดเต้นเข้มน่ม่ง	พลัดผลุลงมาขาแทบหัก
	มีนเมื่อยเหนื่อยบอบหอบฮัก	พึงพนักนั่งโยกตะโพกเพลีย
	ฉวยคนโทมยามาดื่มน้ำ	หกคว่ำสลักแล้วบ้วนเสีย
	หยิบบุหรี่จุดไฟไหม้ลามเลีย	วัดถูกจุมูกเมียไม่รู้ตัว [...]

ฯ ๒๐ คำ ฯ

ภาพที่ ๔ ละครเรื่องสังข์ทอง ตอนตีคลี

ที่มา: The Khon and Lakon by Dhanit Yupho

เรื่องแก้วหน้าม้า (กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, ๒๕๔๔: ๑๑๘) ตอนพระพินทองเข้าเมือง
ท้าวพาลราชผู้เป็นยักษ์

๑ เมื่อนั้น	หน่อกษัตริย์ออกสั่นหัวนไหว
สะดุ้งวักกลับตื่นตกใจ	แล้วลุกไปแหวกช่องมองดู
แลเห็นเป็นรูปมาณพน้อย	ถือพราได้คอยขยับอยู่
ยักษ์แสรังแปลงมาจะฆ่ากู	เห็นจะอยู่แล้วกรรมมังครั้งนี้
กรรมเอ๋ยกรรมกรรมทำอย่างไร	น้อยใจพี่เลี้ยงทั้งสี่
โง่เง่าหนักหนาน่าทุบตี	นำหน้าอสุรีมากินกัน
คิดพลางย่างขึ้นบนแท่นทอง	กอดเข้าเศร้าหมองไม่มีขวัญ
กลัวจะไม่พ้นภัยกุมภันท์	ทรงธรรม์คลานไพล่เข้าใต้เตียง ฯ

ฯ ๘ คำ ฯ

๕. สำนวนภาษามีความประณีตไพเราะ ใช้คำเหมาะแก่สถานการณ์และบุคคล

เรื่องควาวี (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๓๒-๓๓) ตอนท้าวแสนนุราช
เก็บผอบใส่ผมหอมได้

ไอ้ข้า

๑ โอ้ว่านวลน้องเจ้าของผม	ถ้าได้ชมจะถนอมเป็นจอมขวัญ
เกศาหอมฟุ้งดังปรุงจันทน์	จะทรงโฉมโฉมพรรณฉันใด
ทรวทรวงสูงต่ำดำขาว	ชันษาแก่สาวสักคราวไหน
แม้รู้ว่าอยู่บุรีใด	พี่จะไปติดตามเจ้าทราชม

ถึงจะเป็นอะไรก็ไม่ว่า

แต่ให้ได้เห็นหน้าเจ้าของผม

คิดละห้อยละเหี่ยเสียอารมณ์

ร้องไห้ร้องห่มไม่สมประดี

ฯ ๖ คำ ฯ

เรื่องสุวรรณหงส์ พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ (สมุดไทย เลขที่ ๑๗๙ หน้า
ต้น: ๑) ตอนนางเกศสุริยงคร่ำครวญถึงพระสุวรรณหงส์

๑ เมื่อนั้น นางเกศสุริยงโฉมศรี แต่ละห้อยคอยหาพระสามี อยู่ยังที่
แท่นทองห้องไสยา ทุกคืนเคยมาหานั่งแก้ว ดึกแล้วหลากจิตผิดหนักหนา เวลากาล
ปานนี้ยังมีมา สุริยาจวนจะแจ้งแสงทอง ฤทธรงยศอดประทมล้มไข้ ตรอมพระทัย
ทุกข์ทนหม่นหมอง ฤพระตริกนิกแคลงกินแหนงน้อง เคืองช่องพระทัยจึงไม่มา
ฯ ๖ คำ ฯ

บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เป็นแบบแผนให้บทละครนอกจำนวนมากในสมัย
ต่อมา นอกจากในสมัยรัชกาลที่ ๓-๕ แล้ว ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง *ศกุนตลา* และ *ท้าวแสนปม* ก็ทรงตามแบบแผนของบทละครนอกของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์บังคับการกรมมหรสพนั้น
ได้ฝึกซ้อมโขนหลวงให้เล่นละครว่า นับว่าละครผู้ชายทั้งโรงกลับมีขึ้น (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๘: ๒๐๔) และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ
ให้จัดแสดงละครว่าเรื่อง *ศกุนตลา* โดยทรงใช้ข้าราชการสำนักฝ่ายหน้า ดังนั้นการแสดงละครนอกแบบหลวง
ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เคยใช้ผู้ชายแสดงล้วน ซึ่งอาจเป็นแบบให้ละครนอกในสมัยปัจจุบันที่ใช้บทแบบหลวง
แต่ใช้ผู้ชายแสดงซึ่งต่างกับละครนอกแบบหลวงในระยะแรก

บทละครนอกแบบหลวงของกรมศิลปากร

บทละครนอกแบบหลวงในขั้นต้นได้เป็นแบบอย่างแก่การทำบทละครนอกในสมัยปัจจุบัน
กรมศิลปากรเป็นหน่วยงานหลักที่นำบทละครนอกแบบหลวงมาปรับปรุงและใช้แสดงอย่างแพร่หลาย
อาจพิจารณาการทำให้เป็นประเด็นได้ดังนี้

๑. นำมาโดยตรง แต่มีรายละเอียดต่างไปบ้าง ตัวอย่างเช่นเรื่อง *สุวรรณหงส์* ตอนพระสุวรรณหงส์
พาพราหมณ์เกศสุริยงชมอุทยาน พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ (สมุดไทย เลขที่ ๑๘๐, หน้าต้น:
๒๒-๒๓)

๑ ครั้นถึงจึงหยุดอยู่นอกสวน พระตรัสชวนพราหมณ์ชีศรีใส เสด็จจากม้า
เคลื่อนคลาไคล สาวสำนักนำลนก็ตามมา ฯ เสมอ ๒ คำ ฯ เจริจา

๑ พระองค์ พระสุวรรณหงส์หรรษา ขวนพราหมณ์ ดำเนินเดินตามกันมา
ชมพรรณบุปผานานา ในอุทยานเอ๋ย ดอกสร้อย ฯ

๑ กาหลง ประยงค์พยอมหอมหวาน มะลิวัน อังชันชุมแสงแบ่งบาน ชาตบุษย์
พุดตาน งามกระการแกมกันเอ๋ย ดอกจำปา ฯ

๑ ถิ่นทม ทั้งสุกกรมมสุวรรณค์ กรีดเล็บ พระเลือกเก็บได้ลูกจันทน์ ส่งไปให้
พราหมณ์พลัน เจ้าผินผันไม่นำพา ดอกสวาด ฯ

๑ ชมชิตี มะลินำร้อยดอกฝอยฝาย มัตรา ยี่หุบหอมล้ำทั้งจำปา รศคนธมณฑา
ย้อยระย้า แยมงาม ดอกจำปี ฯ [...]

๑ ขจร รักซ้อนซ่อนชูไสว อินทนิล กระพุ่มกระถินส่งกลิ่นไกล พระดำเนิน
เดินไป จะดูใจเจ้าพราหมณ์ชิตี ดอกสลิด ฯ

กรมศิลปากรปรับปรุงบทละครเรื่องสุวรรณหงส์ ฉากที่ ๔ สวนหลวง ตอนนี้ว่า

ร้องร้าย

๑ ครั้นถึงจึงหยุดอยู่นอกสวน	พระตรัสชวนพราหมณ์ชิตีไส
เสด็จเข้าอุทยานพันใด	สาวสรรพกำนัลในก็ตามมา

- เสร็จ -

ร้องล่องเรือพระนคร

๑ พระองค์	สุวรรณหงส์หรรษา
ขวนพราหมณ์	ดำเนินเดินตามกันมา
ชมพรรณบุปผา	นานาในอุทยาน เอ๋ย
๑ ดอกสร้อย	เจ้าพราหมณ์น้อยๆ ค่อยลีลา เอ๋ย ฯ
๑ กาหลง	ประยงค์พยอมหอมหวาน
มะลิวัน	อังชันชุมแสงแบ่งบาน
ชาตบุษย์พุดตาน	งามตระการแกมกัน เอ๋ย
๑ ดอกจำปา	เจ้าเหมือนเมียข้านะพ่อพราหมณ์ เอ๋ย ฯ
๑ ถิ่นทม	ทั้งสุกกรมมสุวรรณค์
กรีดเล็บ	พระองค์ทรงเก็บได้ลูกจันทน์
ส่งให้เจ้าพราหมณ์พลัน	เจ้าพราหมณ์ผินผันไม่ไยดี เอ๋ย
๑ ดอกสวาด	หัวใจที่จะขาดเพราะสุดเสน่หา เอ๋ย ฯ
๑ เดินคล้อย	เจ้าพราหมณ์น้อยค่อยเมียงหนี
ในใจ	อยากจะใคร่ได้มาลี
เข้าแอบซุ่มพุ่มจำปี	ให้ทีกับพราหมณ์โต เอ๋ย ฯ

๑ ดอกมะปริง	ดูช่างทำนึ่งไยกุมภณท์พี เอย ฯ
๑ กุมภณท์	เห็นท้าวเธอพันไปอักโข
เดินตรง	เก็บแก้วกาหลงชงโค
สั้มสุกลูกตะโก	สั้มไอยัดไส่ยามตามมา เอย ฯ
๑ ดอกแก้ว	พี่เก็บมาแล้วนะเจ้าพราหมณ์ เอย ฯ

- เจริจา -

เนื้อร้องในบางบทอาจแตกต่างกันไปบ้าง และบทของกรมศิลปากรบันทึกคำร้องในส่วนที่เป็นสร้อยไว้ด้วย ในขณะที่บทของกรมหลวงวชิรญาณธรณินทรฤทธิ์เขียนไว้เฉพาะคำขึ้นต้น แต่เวลาแสดงนักร้องคงร้องให้เต็มเอง

๒. จัดรูปแบบใหม่โดยการแบ่งคำกลอน ตัดและปรับข้อความ ระบุเพลงมากขึ้น เดิมคำอธิบายฉากและตัวละคร ซึ่งเป็นรูปแบบที่บทละครดึกดำบรรพ์ทำมาแล้ว ตัวอย่างการจัดรูปแบบบทใหม่ เช่น บทละครเรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา (สุจิตร์รายการศรีสุนทรนาฏกรรม ปีที่ ๒๑ ครั้งที่ ๖, ๒๕๓๙: ๓) ว่า

- ปี่พาทย์ทำเพลงวา -

(ท้าวสามนต์นั่งบนแท่น เสนา กำนัลหมอบเฝ้าตามท)

- เปิดม่าน -

- ร้องเพลงซ้ำปนออก -

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวสามนต์เรื่องศรี
เสวยราชสมบัติสวัสดิ	ในบุรีสามนต์พระนคร

- ร้องร่าย -

อันองค์เอกอัครชายา	ชื่อมณฑาเทวีศรีสมร
มีธิดานารีร่วมอุทร	ทั้งเจ็ดนางนามกรต่างกัน
จำจะคิดปลุกฝังลูกแก้ว	ให้ผ่องแผ้วเป็นสุขเกษมสันต์
หาเขยดีมีบุญญาพาคู่กัน	สารพันสมบัติจัดให้ครอง

สังข์ทองบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐:

๑๓๗) ว่า

ข้า

๑ มาจะกล่าวบทยไป	ถึงท้าวสามนต์เรืองศรี
เสวยราชสมบัติสวัสดิ์	ในบุรีสามนต์พระนคร
อันองค์เอกอัครชายา	เชื่อมณฑาทวีศรีสมร
มีธิดานาร่วมอุทร	ทั้งเจ็ดนามกรต่างกัน
น้องนุชสุดท้องชื่อรจนา	โสกาเพียงนางในสวรรค์
พรั่งพร้อมพระสนมกำนัล	เป็นสุขทุกนรินทร์วันคืน
ท้าวคิดรำพึงถึงเวียงชัย	นานไปจะเป็นของเขานั่น
เห็นจะไม่จริงยังยืน	ด้วยลูกแต่แต่พื้นเป็นธิดา
จำจะคิดปลุกฝังเสียยังแล้ว	ให้ลูกแก้วมีคู่เสนาหา
ถ้าเขยคนใดดีมีปัญญา	จะยกพารามอบให้ครอบครอง

ฯ ๑๐ คำ ฯ

๓. แทรกบทเพื่อให้มีกระบวนร่างมาๆ

๓.๑ สร้างบทระบำขึ้นใหม่ บทละครนอกแบบดั้งเดิมและบทละครนอกแบบหลวงไม่มีบทระบำ กรมศิลปากรได้เพิ่มระบำเข้าไป ตัวอย่างเช่น บทละครเรื่องสุวรรณหงส์ ที่กรมศิลปากรปรับปรุงใหม่ มีการแบ่งฉาก ฉากที่ ๕ ถ้ำแก้ว ตอนต้นฉากเพิ่มบทระบำโดยสมมุติให้รัตนะ ๙ ชนิดในถ้ำจับระบำก่อนที่พระสุวรรณหงส์จะชมถ้ำ (บทละครของกรมศิลปากร, ๒๕๒๗: ๘๑-๘๒) ดังนี้

- ปี่พาทย์ทำเพลง “นพรัตน์” -

- เปิดม่าน เห็นถ้ำแก้ว -

นพรัตน์แต่ละชนิดจับระบำ แสดงชนิดของรัตนะอย่างละ ๓ ตัวก่อน

แล้วรัตนะทั้งหมดจับระบำพร้อมกัน

- ร้องเพลงนพรัตน์ -

๑ รัตนะคูหากายสิทธิ์	ล้วนวิจิตรนพรัตน์จรัสถาย
แสงมณีสีวารามพราย	เป็นเลื่อมลายแลสลักระยับตา
๑ อันเพชรดีสีขาวรุ่งพราวเพริด	สุดประเสริฐแสงสีวิเลขา
ใครประดับเพชรดีมีราคา	เรื่องเดชาภาพด้วยดวงมณี
๑ ทับทิมแท้แลดูแดงอร่าม	แสงแวววามแจ่มจรัสศรี
กำจัดปวงโรคาพยาธิ	พูนทวีสินทรัพย์นบอนันต์ [...]

- ร้องสุรินทราหู -

สีขาวผ่อง	เพชรดี
ทับทิมสี	มณีแดง
เขียวใสแสง	มรกต
เหลืองใสสด	บุษราคัม
แดงแก่กำ	โกเมนเอก
สีหมอกเมฆ	นิลกาฬ
มุกดาหาร	หมอกมัว
แดงสลัว	เพทาย
สังวาลสาย	ไพฑูรย์
เจ็ดจรัญ	นพรัตน์
อวยสวัส	ติภาพล้น
ปวงวิบัติ	ขจัดพัน
ผ่านร้าย	กลายเป็น ๗

- เพลงเร็วท้ายสมเด็จจุลาลัย -

- พญาเคน -

- ร้องสระบุหรง -

๑ พระตรัสชวนพราหมณ์ชีลีลาศ	เที่ยวประพาสพิศดูคูหา
แต่ล้วนของดี มีราคา	ปรารถนาสิ่งใดพื้ให้พราหมณ์
นั้นโกเมนเด่นแดงแสงสาย	โน้นเพทายนี้เพชรเท่าเม็ดมะขาม
ที่หินย่อยพรวนแพรวแก้วพุกาม	จงเลือกตามแต่ประกอบชอบวิญญาน

- ร้องพราหมณ์เก็บหัวแหวน -

๑ เจ้าพราหมณ์พิศพลอยงามแสงวามวิบ	เด่นประดับกับแผ่นงูผา
มรกตสดแสงน้ำแดงกวา	เพชรนิลจินดาค่าควรเมือง
พระเคียงพราหมณ์ตามบอกหยอกยุค	จงชมบุษราคัมน้ำเหลือ
ทับทิมไพฑูรย์จรัญเรื่อง	เจ้าพราหมณ์เยื้องหยุดรอไม่จรัล
เห็นพระเมินเดินเลือกเอาเกือกเหยียบ	แล้วค่อยเลียบเลียวเมียงเลียงหลักหนี
ให้กุมภณท์เก็บไว้ได้ดี	แล้วทำเฉยเลยรีลีลามา
พระโฉมยงทรงเก็บมุกดาหาร	ส่งประธานให้พราหมณ์งามหนักหนา
เจ้าพราหมณ์สร้างเกล้า้งทำไม่นำพา	บอกว่าข้านี้ไม่ชอบใจ ๗

- เจริจา -

กรมศิลปากรปรับปรุงจากบทละครสุวรรณหงษ์ พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ (สมุดไทย เลขที่ ๑๘๐, หน้าต้น: ๓๔-๓๘) ซึ่งมีดังนี้

สรุปรุ่ง

๑ พระตรีศวนพราหมณ์ชีลีลาศ เทียวประพาสพิศดูภูเขา งอกงามตาม หินดวงจินดา ดังดาราประดับแว่ม บ้างขาวกลาดดาษดินแต่พื้นเพชร แต่ ละเม็ดแต่ละเม็ดเจ็ดเหลี่ยมแหลม สีเมฆหมอกดอกกระแบกแทรกแซม บ้างดำ ลื่นนิลแนมแกมโมรา พระหยุดหยอกบอกกับพราหมณ์น้อย เพชรพลอยของที่มี หนักหนา แต่ล้นของดีมีราคา ปรารถนาสิ่งใดให้เจ้าพราหมณ์ นั้นโกเมนเด่น แดงแสงสาย โนนเพทายนี้เพชรเท่าเม็ดมะขาม ที่หินย่อยพ้อยแพรวแก้วพุกาม จงเลือกตามแต่ประกอบชอบวิญญูณ์ ฯ เจรจา ฯ ๘ คำ

๑ เจ้าพราหมณ์พินิจพิศหัวเหวน ดังประดับกับแผ่นภูผา มรกตสดแสง น้ำแดงกวา ล้วนเพชรนิล จินดาค่าควรเมือง พระเคียงพราหมณ์ตามบอกหยอก หยุด จงชมบุษราคัมน้ำเหลือง ทับทิมไพฑูรย์ จำรูญเรื่อง เจ้าพราหมณ์เยื้อง หยุดรอไม่จรัล เห็นพระเมินเดินเลือกเอาเกือกเหยียบ แล้วค่อยเลียบ เลี้ยวเมียง เลี้ยงหนี ให้กุ่มภณท์เก็บไว้ได้ดี แล้วทำเฉยเลยลีลามมา พระโณมยทรงเก็บ มุกดาหาร ส่งประทานให้พราหมณ์งามหนักหนา เจ้าพราหมณ์แสรงแกลังทำไม่ นำพา บอกว่าข้านี้ไม่ชอบใจ ฯ เจรจา ฯ ๘ คำ

นายมนตรี ตราโมท (๒๕๓๘: ๓๐-๓๑) ได้เล่าถึงการแต่งระบำแทรกในเรื่องสุวรรณหงส์ที่ ปรับปรุงขึ้นใหม่ แสดงที่โรงละครศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔ ว่า

[...] ข้าพเจ้าเห็นว่าควรมีระบำสักตอนหนึ่ง คือสร้างเพชรนิลจินดาแล้วทำ ให้มีชีวิตชีวาขึ้น ออกมาร่ายรำแล้วก็แสดงคุณภาพของตัวเองด้วย แต่งบทประพันธ์ ขึ้นก่อน หาคุณภาพของเพชรนิลจินดาต่างๆ ดวงนี้มาประดับ [...]

แต่งทำนองเพลงเข้าประกอบจนครบแล้วก็ยังเสียดายในตำรานพรัตน์อีก ตอนหนึ่งที่เขาย่อไว้เสร็จ “เพชรดีมีแดง เขียวใสแสงมรกต” ก็ย่อดี ควรจะเอามา ทำเพลงในจังหวะเร็วกว่าเพลงขึ้นดับเพลงหนึ่ง จึงเอามาบรรจุเพลงร้องให้พอเหมาะ เข้า แล้วก็ตบแต่งเล็กน้อย [...] ให้บอกชื่อสีเหมือนกันทุกๆ วรรคของรายตลอดไป “เพชรดีมีแดง เขียวใสแสงมรกต” ก็เป็น “สีขาวผ่องเพชรดี ทับทิมสีส้มมีแดง เขียวใสแสงมรกต เหลืองใสสดบุษราคัม แดงแก่กำโกเมนเอก สีหมอกเมฆนิลกาฬ มุกดาหารหมอกมัว แดงสลัวเพทาย สว่างลสายไพฑูรย์” แค้นข้าพเจ้าก็ต่อไปอีก

ให้จบร้าย [...] เป็นอันว่าระบำพรตน์นี้สำเร็จขึ้นได้เนื่องจากมีละครเรื่องสุวรรณหงส์
ขึ้นที่กรมศิลปากร

๓.๒ นำพระบำไปใช้ในบทละครนอกเรื่องอื่น

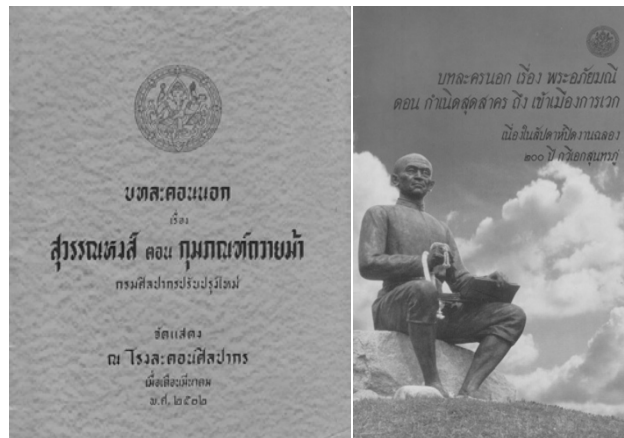
บทละครเรื่องสุวรรณหงส์ ตอนกุมภกณฑ์ถวายม้า ดำเนินเรื่องว่านางเงือกน้ำและ
บริวารช่วยนางเกศสุริยซึ่งถูกนางผีเสื้อน้ำลักตักจากเรือ กุมภกณฑ์และม้าออกติดตามมาจนพบนาง
ขณะอยู่กับบรรดาเงือก ในบทละครเรื่องสุวรรณหงส์ สำนวนเก่า ไม่มีพระบำ มีแต่บทที่นางชาลิกัน
และน้องทั้งสี่อาบน้ำแต่งตัว (สมุดไทย เลขที่ ๑๘๕, หน้าต้น: ๓) เมื่อกรมศิลปากรปรับปรุงบทใหม่ มี
การแบ่งองค์และฉาก องค์ที่ ๕ ผู้จัดทำบทคือนายเสรี หวังในธรรม ตอนที่ ๑ ได้แทรกบทผูนางเงือก
ออกจักระบำรำฟ้อนซึ่งนายมนตรี ตราโมทเป็นผู้ประพันธ์เนื้อร้องและทำนอง (บทละครนอกเรื่อง
สุวรรณหงส์, ๒๕๐๒: ๓๐-๓๑) ดังนี้

- ร้องเพลงพระเจ้าลอยผา -

พวกเราเหล่าเงือกน้ำ	อยู่ประจำท้องนที
เนาในถ้ำมณี	อันโชติช่วงชัชวาล
เสพแต่สันติสุข	นิรทุกข์จากภัยพาล
อายุยาวยืนนาน	โดยบาราศความชรา
ทุกนางสะอาดผกาย	สิริลักษณะดังเลขา
สวยสดสาวโสกา	อยู่ตลอดนิรันดร์กาล
เวลาคราอรุณ	แสงแดดอุ่นทั่วท้องธาร
บันเทิงเริงสำราญ	สำรวลรื่นชื่นฤทัย
ต่างผุดขึ้นผิวน้ำ	มาคลาคล่ำดำไลดไล่
แหวกว่ายสายน้ำไหล	เล่นคว่ำไขว่กันไปมา
นางงขึ้นหาดทราย	สงายายเกล้าเกศา
เพ่งมองส่องฉายา	ตะลึงโลมโฉมของตน
นางต่างรำรำย	กรกรีดกรายสายวังวน
อาบแสงสุริย	สุดเกษมเปรมฤดี

- ปี่พาทย์ทำเพลงพระเจ้าลอยผาชั้นเดียว -

ต่อมานายเสรี หวังในธรรมได้นำระบำนี้มาบรรจุไว้ในบทละครนอกเรื่องพระอภัยมณี
ตอนกำเนิดสุดสาครถึงเข้าเมืองการเวก ฉาก ๓ โดยให้นางเงือกมารดาของสุดสาครนั่งดูบรรดาเงือกที่
เชิงหาดทราย

ภาพที่ ๕-๖ สู้จิบัตรบทละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ และสู้จิบัตรบทละครนอกเรื่องพระอภัยมณี

ภาพที่ ๗ ละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ นางเกศสุริยกับบรรดาเงือกน้ำ
ที่มา: The Khon and Lakon by Dhanit Yupho

ภาพที่ ๘ ระบำเงือกในละครนอกเรื่องพระอภัยมณี
ที่มา: บทละครนอกเรื่องพระอภัยมณี ตอนกำเนิดสุดสาครถึงเข้าเมืองการเวก

๓.๓ ต่อยอดจากบทของเดิม

บทละครเรื่องมณีพิชัย ตอนนางยอพระกลืนลงใจพระมณีพิชัย พระราชนิพนธ์
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (๒๕๔๐: ๕๐) ว่า

ชมตลาด

๑ รูปทรงคงเป็นยอพระกลืน	งามสิ้นสารพัดไม่ขัดข้อง
ผิวพรรณโสภาคีทางทอง	ผัดหน้านวโลหะองยงโย
นุ่งโกไลยะพัสดร์ผ้าทิพย์	ห่มสีทับทิมขลิบสุกใส
เข็มขัดประจำยามงามวิไล	สอดใส่สร้อยสะอึงพริ้งพราย
สวมกำไลใส่แหวนงูเพชร	แต่ละเม็ดค่าเมืองเรืองฉาย
อรรชรอ่อนแอ้นกริดกราย	ดำเนินเดินชายเข้ามา

ฯ ๖ คำ ฯ ดุยฉาย

ในบทเดิมมีเพลง “ดุยฉาย” อยู่แล้วเป็นหน้าพาทย์ เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงพระนิพนธ์บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องมณีพิชัย ทรงเพิ่มบท
ดุยฉายเป็นบทร้อง และต่อมาได้เข้ามาอยู่ในการแสดงละครนอกเรื่องมณีพิชัยของกรมศิลปากร (ขวลิต
สุนทรานนท์, ๒๕๕๑: ๑๐๑) บทดุยฉายที่เป็นพระนิพนธ์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา
นริศรานุวัดติวงศ์, ๒๕๑๔: ๒๙๓-๒๙๔) มีดังนี้

- ร้องลำดุยฉาย -

ดุยฉาย ข้าเลี้ยงเยื้องกราย เลียบขายมาในป่า เครื่องประดับวับแวบแสง
ขาวเขียวแดง เพชรนิลจินดา งามสรรพงามจับนัยน์ตา พระมณีเห็นหน้า จะบ้ำใจ
สายสวาท ระทวยนวนายา วิลาสวิไล นวลละอองสองแก้ม ยิ้มแย้มอยู่
แจ่มใส พระมณีเห็นเมื่อไร ใจจะขาดลงรอนรอน

นางเยาว์ ชะงักโตรกเขา ดูเงาชลอทร ผมตัดกระเด็นอยู่เส้นเดียว นึกกริด
นิตเหนียว ลงแนบจอน จะแต่งเติมนอก ทัดดอกไม้ซ้อน ให้งามจอน อ่อนใจพระมณี
ตรวจตรา เหลียวซ้ายแลขวา หามาลี เห็นดอกทับทิมที่ริมวารี เทวีเจ้าก็
เต็ดมาทัด ยิ่งงามคมสมพักตร์ พระมณียิ่งจะหนกอกออด ฯ

- ร้องลำแม่ศรี -

แม่ศรีเอ๋ย แม่ศรีแสนจัด พุดคล้องไม้ข้องขัด สารพัดจะน่าฟัง เตรียมจะ
ล้อพระมณี ให้ภูมิเธอจั้งจั้ง ใจหนุ่มคงคุ่มคลั่ง น่าฟังเจ้าแม่ศรีเอ๋ย ฯ

เจ้าสไบสีลีนจีเอ๋ย เจ้าค่อยจรลี ไปที่ศาลาลัย เจ้าจะลวงดูท่วงที่ พระ
มณีพิชัย ดัดจริตให้ติดใจ รักเจ้าสไบสีเอ๋ย ฯ

มาใกล้เอ๋ย มาใกล้ศาลา แผงไม้ไผ่หนา สอดตาดูสามี เห็นกอดเข้าเจ้าจุก
ระทมทุกข์หมองศรี จึงเด็ดดอกมาลี ทิ้งไปที่ศาลาเอ๋ย ฯ

เกาะเกาะเอ๋ย เสียงดังเกาะเกาะ นางเอาไม้ไปเคาะ เข้าที่ริมฝา กอบทราย
สองหัตถ์ ชัดขึ้นหลังคา แกล้งหลอนราชา ให้ตระหนกตกใจเอ๋ย ฯ

เมื่อกรมศิลปากรนำบทมาแสดง บางครั้งคงบทยุฉยจำนวน ๔ บทตามพระนิพนธ์
และตัดบทแม่ศรีจาก ๔ บทเป็น ๒ บท บางครั้งตัดบทยุฉยและแม่ศรีเหลืออย่างละ ๒ บทก็มี เปลี่ยน
เพลงหน้าพาทย์ลงท้ายจากเพลงฉิ่งเป็นเพลงเร็ว ลา ดังนั้นกระบวนการแสดงจึงเปลี่ยนไปจากพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒

ภาพที่ ๙ ยุฉยยอพระกลิ่น

ที่มา: ทะเบียนข้อมูล : วิพิธทัศนา ชุดระบำ รำ ฟ้อน เล่ม ๓

บทละครนอกที่กรมศิลปากรปรับนั้นอยู่ในแนวบทละครนอกแบบหลวงทั้งสิ้น โดยอาจ
ปรับปรุงจากบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ หรือบทของคณะละครที่แสดงละครแบบหลวงมาแต่ก่อน มี
การสืบทอดและพัฒนาซึ่งอาจศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดได้ต่อไป

บทละครนอกแบบหลวงเป็นการผสมผสานข้อดีของบทละครนอกและบทละครในไว้ด้วยกัน
กล่าวคือบทพรรณนาจะตัดทอนสั้นลงกว่าบทละครใน ทำให้การดำเนินเรื่องรวดเร็วทันใจ แต่
ขณะเดียวกันก็มีบทที่ทำให้เกิดกระบวนการงามแบบละครในด้วย ดังนั้นละครนอกแบบหลวงจึงเป็นที่

นิยมตลอดมาและมีการปรับปรุงสร้างสรรค์บทเข้ากับยุคสมัย มีบทละครนอกอีกเป็นจำนวนมากที่มีรูปแบบเป็นบทละครนอกแบบหลวง บางเรื่องไม่ปรากฏว่าเคยใช้แสดง หรืออาจใช้แสดงในอดีตแต่ไม่เคยแสดงในปัจจุบัน การศึกษาตัวบททำให้เห็นกระบวนการแสดงได้หรืออาจเป็นแนวทางให้สร้างบทละครนอกแบบหลวงเรื่องใหม่ๆ ได้ต่อไป

บรรณานุกรม

หนังสือ

กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข. ๒๕๕๒. **บทละครเรื่องพระศรีเมือง**. กรุงเทพฯ: สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

ขวลิต สุนทรานนท์ (บรรณาธิการ). ๒๕๕๑. **ทะเบียนข้อมูล : วิพิธทัศนา ชูตระบำ รำ ฟ้อน เล่ม ๓**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ชีวิตและงานของสุนทรภู่. ๒๕๒๘. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

ชุมนุมเรื่องพระลอ. ๒๕๔๗. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ๒๕๐๘. **ตำนานละครอิเหนา**. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ๒๕๔๖. **ละครฟ้อนรำ**. กรุงเทพฯ: มติชน.

นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. ๒๕๐๖. **บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ**

เล่ม ๔. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. ๒๕๑๔. **ชุมนุมบทละครและบทขับร้อง**

พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุกัตติวงศ์. กรุงเทพฯ:

ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร.

นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๐. **บทละครนอกสังข์ศิลป์ชัย**. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

บทละครของกรมศิลปากร. ๒๕๒๗. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดเกษมการพิมพ์ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางแหม่มช้อย ดุริยพันธุ์ ณ ภาปนสถานกรมตำรวจ

วัดไตรมิตรเทพ วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๗).

บทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี. ๒๕๐๖. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.

บทละครเรื่องไกรทอง. ๒๔๗๓. กรุงเทพฯ: โสภณพิพรรฒธนากร. (พิมพ์แจกในงานพระราชทาน

เพลิงศพท้าวศรีสุนทรนาฏ (แก้ว พนมวัน ณ อยุธยา) ท.จ. รัตน. ว.ป.ร. ๓ เมื่อปีมะเมีย

พ.ศ.๒๔๗๓).

พระบรมราชินิพนธ์ เล่ม ๑-๒. ๒๕๔๕. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๑๖. **บทละครเรื่องอิเหนา.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๐๘. **บทละครนอกรวม ๖ เรื่อง.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๐. **บทละครนอกไกรทอง.** กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๐. **บทละครนอกคาวี.** กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๐. **บทละครนอกไชยเชษฐา.** กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๐. **บทละครนอกมณีพิชัย.** กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๐. **บทละครนอกสังข์ทอง.** กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

ภูวนธรนรินทรฤทธิ์, กรมหลวง. ๒๕๔๔. **บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

มนตรี ตราโมท. ๒๕๓๘. **ม.ต. ปกณกนิพนธ์.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

(สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพนายมนตรี ตราโมท ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๓๘).

มหามนตรี (ทวีป), พระ. ๒๕๑๔. “บทละครเรื่องระเด่นลันได.” **บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ เรื่องอุณรุทธหรือเรื่อง เรื่องระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ.** กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓. ๒๕๔๕. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. **บทละครนอกเรื่องพิกุลทอง.** ๒๕๕๒. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์ จำกัด.

ศิลปากร, กรม. **บทละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์.** ๒๕๐๒. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวพร.

สุจิตร์รายการศรีสุนาภกรรม ปีที่ ๒๑ ครั้งที่ ๖. ๒๕๓๙. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร

เอนก นาวิกมูล. “การละเล่นของไทย.” ๒๕๓๒. **สรรพสิ่งคิด.** กรุงเทพฯ: ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ.

เอกสารตัวเขียน

กลอนบทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เล่ม ๒ ความเก่า. สมุดไทยดำ เส้นรง, เลขที่ ๑๘๓
ประวัติซื้อ ร.ศ.๑๒๖.

กลอนบทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เล่ม ๔ ความเก่า. สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ ๑๘๕
ประวัติพระยาเพชรปानीถวาย ร.ศ.๑๒๗.

กลอนบทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เล่ม ๑ พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์. สมุดไทยดำ
เส้นรง, เลขที่ ๑๗๙ ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุด.

กลอนบทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เล่ม ๒ พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์. สมุดไทยดำ
เส้นรง, เลขที่ ๑๘๐ ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุด.

กลอนบทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เล่ม ๓ พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์. สมุดไทยดำ
เส้นรง, เลขที่ ๑๘๑ ประวัติพระยาเพชรปानीถวาย ร.ศ.๑๒๗.

ข้อมูลภาพ

ทะเบียนข้อมูล : วิพิธทัศนา ชูตระบำ รำ ฟ้อน เล่ม ๓. ๒๕๕๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

บทละครนอกเรื่องพระอภัยมณี ตอนกำเนิดสุดสาครถึงเข้าเมืองการเวก. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

Dhanit Yupho. 1963. *The Khon and Lakon*. Bangkok: The Fine Arts Department.